

Барабаш С. М.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри україністики

Національного медичного університету імені О. О. Богомольця

ЕВОЛЮЦІЯ ІМЕНІ ЯК ПОШУК СЕБЕ: ПСЕВДОНІМИ ІГОРЯ КОСТЕЦЬКОГО

Анотація. У статті досліджується еволюція імені Ігоря Костецького крізь призму його власного сприйняття себе як особистості на тлі обставин навколишнього світу, здійснено зіставлення етимології імен та психо-емоційного прояву їх у мистецькій діяльності митця. На основі спогадів самого письменника, його брата Андрія Мерзлякова, діячів культури здійснено спробу сприйняття І. Костецького крізь призму зміни імен. Події 1938 року вплинули на формування свідомості українського патріота, а 1941 рік засвідчив появу українського письменника і діяча культури європейського рівня Ігоря Костецького.

Своє нове ім'я він сприймав як переродження, отождолення себе з новим осмисленням і мистецьким проявом у світі: «Я спроможний вигадати для себе ім'я, його особливу транскрипцію, розписати наперед свій життєпис і вдосконалити його в минулому на власний смак і вподобу. З абсолютного ніщо постає величина, особистість, окреслена кріпким контуром». І. Костецький трактує зміну імені як один із варіантів суперечності між екзистенційним та онтологічним первнями, конфліктом людини з реальністю буття. Подолання цієї суперечності, життєвої колізії лежить у сутності сартрівського розуміння екзистенціалізму як гуманізму, на шляху суворого самоаналізу, що сприяє віднайденню героєм нових цінностей, нової ідентичності.

Українська культура мала постать європейського рівня, творчість якого, бачення розвитку і реалізації мистецтва не вкладалися в жодні окреслені мірки. Зміна імені для Костецького означала переламні моменти у світогляді, творчій біографії, долі. Він вірив, що нове ім'я є елементом еволюції, несе нову ідентичність та духовний стрижень, є рушійною силою для розкриття прихованих раніше можливостей і письменницького потенціалу. Це було своєрідне мистецьке явище. Ім'я як певний код особистості, а особливо еволюція імені митця як пошук себе є складним явищем, що потребує окремого дослідження постаті крізь призму сприйняття ним навколишнього світу та самого себе, особливо цінними є такі явища для сучасного дослідника літератури та культурного процесу загалом.

Ключові слова: еволюція імені, Ігор Костецький, етимологія, трансформація, мистецтво, конфлікт людини і реального буття.

Постановка проблеми. Практика псевдонімів відома ще з давньоруських часів, коли автори і переписувачі деяких рукописів свої імена зашифрували цифрами, а цифри у слов'янському письмі позначалися за допомогою літер. Псевдоніми надзвичайно широко почали застосовувати у XVI ст. полемісти, які, виступаючи проти католицизму, змушені були з політичних міркувань приховувати справжні імена. Серед інших причин появи такого явища є й використання їх заради створення вра-

ження масовості автури видань; часто послуговувалися псевдонімами в сатиричних виданнях. Так, наприкінці XIX ст. це було своєрідною модою на Україні. У літературній етиці цього періоду серед жінок було прийнято ховати своє ім'я від публічності. Під час воєнних дій, організації руху опору між учасниками була поширена практика псевдонімів та прізвиськ. Так, деякі українські письменники, пов'язані із підпіллям, заради конспірації стали відомими за конспіраційними іменами. Така ідентифікація особистості була поширена і в таборах ДР поміж письменників, які входили до МУРу: Ю. Шевельов був відомий як Юрій Шерех і Гр. Шевчук, В. Петров – як В. Домонтович і Віктор Бер, І. Костецький – як Юрій Корибут і Гліб Подільський. Причин появи псевдонімів є чимало, проте вважаємо доцільним простежити їх появу в житті конкретного діяча літератури. Зосередимо свою увагу на постаті Ігоря Костецького.

«Ігор Костецький (нім. Eaghor G. Kostetzky), також Юрій Корибут, (нім. Yuri Korybut) – український письменник, перекладач, критик, режисер, видавець. Справжнє ім'я письменника – Ігор В'ячеславович Мерзляков, як правило, саме таку інформацію читаємо про цю потужну культуротворчу постать. Ставимо на меті дослідити еволюцію імені Ігоря Костецького крізь призму його власного сприйняття себе як особистості на тлі обставин оточуючого світу.

Аналіз останніх досліджень. Концепцію творчого мислення І. Костецького в контексті української моделі модернізму досліджували С. Павличко [8; 9], Ю. Барабаш [1], життєпис читаємо ч дослідженнях М. Стерха [11], М. Геркалюка [3], О. Шуткевича [13] та ін. Нині вважаємо актуальним дослідити зміни імен митця крізь призму взаємодій з оточуючим світом.

Виклад основного матеріалу. Вдамося до етимології. Слов'янське ім'я Ігор походить від давньоскандинавського слова «Інгварр» («Інг» – бог родючості, «варр» – обачний, обережний); давньоруського «Ин(ъ)гварь» (оберігати ім'я Бога, що трактується як «військо, сила, войовничий»). Насамперед, це одне з імен-епітетів Бога-громовержця. Це і княже ім'я, надзвичайно було поширеним у X–XII ст. Планетою імені вважається Марс, а кольором – червоний [7, с. 150–153]. У ньому сконцентровані такі риси, як воля, активність, діяльність, войовничість, що й можна простежити у життєписі Костецького. Проте він сам внутрішньо заперечував це ім'я, чим знову підтверджував його значення. «Мене мама так назвала не з патріотичних міркувань, а з мотивів екзотики», – писав І. Костецький, таким чином висловлюючи нелюбов до власного старослов'янського наймення, підкреслюючи свою нелюбов до всього застарілого, патріархального, віджилого. «Мене справді звать Ігор, а мого батька до того ж, як на злість В'ячеслав», – у цих словах звучить внутрішнє несприйняття батька, що згодом призведе і до

зміни його прізвища на материнське. В. Миронов трактує ім'я В'ячеслав як носія сталих, консервативних, навіть дещо застарілих поглядів на життя [7, с. 84].

Змалечку Ігоря Мерзлякова (батько – В'ячеслав Мерзляков, талановитий вокаліст, друг Леонтовича; мати – Наталя Костецька, нащадок аристократичного роду Дашковичів-Корибутичів) у родині звали Юрком, це ім'я з грецької перекладається як «землероб» (Юрій – слов'янська форма грецького імені Георгій («ге» – земля, «ергон» – робота)). Дослідники визнають й інший варіант походження імені Юрій (Георгій) – творець. Етимологія цього наймення мала відображення й у натурі хлопчика, бо змалечку, відвідуючи з мамою церкву (Наталя Костецька як професійна співачка виступала солісткою у хорі, іноді співала й у соборі), вдома творив свій театр, шукав, відчував і знаходив свою місію, призначення у цьому світі. Цікавився релігійним дійством, іноді навіть прислужував кліриком. Бажання продовжити обряд було втілене вдома: разом із братиком під маленьким столом спорудив вітвар з іконостасом і правив там служби. Згодом імпровізована церква перетворилася на домашній театр. Творче родинне оточення та власний потяг до мистецтва сприяли формуванню пізнавального інтересу до творення, функціонування театру, життя та алгоритму функціонування, що закритий звичайному глядачеві. Його брат Андрій Мерзляков згадував: «Часом він убирався в хустки, шарфи, накручував чалму і зображав турецького пашу, або маркіза чи чарівника. Так починалося його знайомство з бодай примітивним, але театром. Іноді виголошував якийсь монолог, а коли його питали, що воно означає, він, ніби ніяковіючи, відповідав: «Це так собі, п'єса»». Згодом, живучи в Києві, Ігор Мерзляков потрапив до складу художньо-політичної ради при Київському оперному театрі. Це дало змогу відвідувати безплатно вистави в усіх театрах Києва, що вплинуло на сприйняття, розуміння культури театрального мистецтва. Наприкінці 1933 року він навчався у Ленінграді на студіях при театрі імені Горького, не закінчивши їх, вступив до Інституту театрального мистецтва у Москві.

1938-й – рік чергової трансформації, заявлення про себе світу, своїх переконань. Це період, коли Підкарпатська Русь отримала автономію, а згодом і незалежність Карпатської України (хоча й ненадовго). І. Мерзляков згадував, що, слухаючи новини про карпатські події, «увірував у Галичину»: «Я увірував у неї як у носія тієї революції, яка завжди здавалася мені єдинооправданою революцією: революція, що навіки звільнила б людський інтелект від обов'язку нагинатися й кривитися перед зовнішнім щоднем» [3, с. 5]. Він починає позиціонувати себе як українця.

Під впливом подій Мерзляков пропонує О. Довженку сценарій на основі «Слова о полку Ігоревім».

Працюючи в роки війни в дозволеній німецькою окупаційною владою газеті «Вінницькі вісті», яка була позбавлена радянської цензури та мала нетривалу німецьку лояльність до українства, писав у статті «Принципи українства»: «Ми єдині, ми – кияни, галичани, подоляни. Полтавці, слобожани, буковинці, кубанці, степовики, запорожці, мусимо діяти в одне. Відчувши нашу національну спільність, мусимо вишикуватися непохитною лавою і тоді доли вперед, до вершин, до всеукраїнства». Саме у цей період Ігор Мерзляков прийняв свідоме виважене рішення відмовитися від батьківського російського прізвища та стати Ігорем Костецьким, демонструючи цим кроком свою українську ідентичність.

Письменник походив зі змішаного середовища – російсько-українсько-польського. За свідченнями самого І. Костецького, батько народився в Башкирії, ставши згодом українізованим росіянином.

Прізвище матері згодом стало псевдонімом письменника. С. Павличко зазначає: «Вибір українського як головного свого начала уже був своєрідним ексцентризмом, хоча певний модерністський космополітизм завжди лишався неодмінною рисою Костецького, котрий вважав себе насамперед людиною культури, а вже на другому місці стояла «українськість» і його національна культура, яка мала сенс тільки тоді, коли була відкрита до всіх інших культур світу і становила разом з ними єдиний рухливий живий організм» [8].

У 1941 р. митець у Вінниці познайомився з представниками похідних груп Організації Українських Націоналістів, співпрацював із націоналістами деякий період. В околицях Золочева, що на Львівщині, пройшов вишкіл. Під впливом політичних подій на території українських земель письменник починає роботу над романом, присвяченим Степанові Бандері, «Мертвих більше нема», підписавши його псевдонімом Гліб Подольський. Це вказує на геолокацію – Вінниччину, енергетика якого сприяла формуванню мистецьких зацікавлень, свідомому вибору української національної ідеї, яка йшла врозріз із насаджуваним УРСР баченням.

І. Костецький свою підпільну діяльність пов'язував із мистецтвом.

«Стіни театру не чули національного гимну понад 20 років. Небагато хто з присутніх знали взагалі, що це виконується. Але глядачі всі до одного почали підводитися. Пішов такий рух, що диригент спинив хор і напівобернувшись ввічливо чекав, – писав І. Костецький у романі «Мертвих більше нема» про урочистість дійства у Вінницькому театрі. – Коли настала тиша, диригент знову повів. Почали повільно доплітатися окремі голоси присутніх у залі. Я бачив, як люди блискавично на ходу пригадували слова. Старші підказували молодшим, і ті теж несміливо вступали в звукову лаву. Оглянувшись по залі, я помітив багато інтелігентних облич, які напружено дивилися на сцену. Очіма багатьох бігли сльози. Я не сумнівався, що переважна більшість присутніх у житті послуговується російською мовою, але тепер вони плакали від нечуваного зворушення» [2].

Письменник понад усе прагнув свободи самовираження, навіть у німецьких таборах переміщених осіб. Перебуваючи в середовищі еміграції, він створював мистецькі експерименти: незрозумілі драми і новели з елементами поетики абсурду, що було явищем нетиповим, революційним, здійснювало розрив шаблонного мислення реципієнта. Митець європейського рівня продовжував писати українською в стіл, а німецькою – для театральних та радіовистав, підписуючись уже як офіційним прізвищем у незвичній транслітерації Eaghor G. Kostetzky, створив понад 35 унікальних книг.

Осінь 1938 року перетворила радянського інтелігента І. Мерзлякова на свідомого українського патріота, а 1941-й уже означав остаточний кінець його життя в «інкарнації» Ігоря Мерзлякова й народження українського письменника і діяча культури Ігоря Костецького [11, с. 2].

Нове наречення Костецький ототожнював з оновленим осмисленням себе і мистецьким проявом у світі: «Я спроможний вигадати для себе ім'я, його особливу транскрипцію, розписати наперед свій життєпис і вдосконалити його в минулому на

власний смак і вподобу. З абсолютного ніщо постає величина, особистість, окреслена кріпким контуром» [5, с. 517–519].

Ю. Барабаш, розглядаючи на прикладі оповідання «Ціна людської назви» проблему імені (ціни, за Костецьким), наголошує, що для письменника саме в ньому втілена людська ідентичність та неповторна сутність, що є особистісною, інтимною, як і загальнолюдська, філософська, екзистенційна категорія. Палій-старший, втрачаючи власне ім'я, яке є внутрішньою суттю, переживає це як особистісну людську драму. І. Костецький трактує це як один із варіантів суперечності між екзистенційним та онтологічним первинями, конфліктом людини з реальністю буття. Подолання цієї суперечності, життєвої колізії лежить у сутності сартрівського розуміння екзистенціалізму як гуманізму, на шляху суворого самоаналізу, що сприяє віднайденню героєм нових цінностей, нової ідентичності [1, с. 9].

В екзистенційній проблемі ймення-ідентичності І. Костецький усвідомлює національну конотацію, що не є звичною для канонічного екзистенціалізму, але вірогідною і важливою для розуміння емігрантської «плинної» ідентичності [1, с. 9].

«Плинність» імені, «плинність» ідентичності, абсурд як атрибут дійсності, проблема відчуженості, феномен двійництва, чинник пограниччя між реальним та ірреальним, адекватні цій модерністичній проблематиці засоби модерністичної поезики (зсуви часу та деформації простору, гротескова оптика й ігровий первень, інтертекстуальність, множинність і різноспрямованість внутрішніх векторів потоку свідомості, експресіоністичність стилю, «відчуженість» мови) є напрямками творчих пошуків Костецького-новеліста. О. Соловей його малу прозу др. пол. 40-х рр. XX ст. визначає як «екстравертно» експериментальну [10, с. 268].

У 1945 р. у німецькому місті Фюрт письменники Ігор Багрянний, Віктор Петров, Юрій Косач, Ігор Костецький, Іван Майстренко, Юрій Шерех підписали декларацію мистецького українського руху – МУР.

В. Барка у період Мистецького Українського Руху нарік Ігоря Костецького леопардом. Це ім'я згадує у своїй поезії «Осінь» (1951) (збірка «Поезії») Емма Андіївська:

Сургучем запечатаний сад;
Всіх рослин віддали під суд.
Леопард розцвітає в кутку;
Тіні мовчки лежать, мов квітки.
Охмелій розвішую віск
І думаю тільки про нас.

Вихованка І. Костецького, амбітна поетка в поезії висловила пасивний протест проти авторитаризму свого вчителя. За задумом Е. Андіївської, збірка мала б називатися «Порічок гроно», проте це не сподобалося Костецькому.

Про складний, запальний характер брата свідчив Андрій Мерзляков: під час дитячих забав у Вінниці Юркові «часом траплялися» бурхливі вибухи гніву, під час яких йому треба було «вилютитись» [6, с. 148].

Темпераментний характер, пов'язаний з особливою пристрасністю до пригод, сильним статевим потягом, прагненням до веселого товариства за умов відсутності батьківського контролю, ще в 15-літньому віці був причиною конфліктів з органами правопорядку, арештів та засудження, раптового зриву навчання у московському ГІПСі. Наприкінці 20-х рр. XX ст. І. Костецький, маючи контакти з кримінальним світом Одеси, можливо, пройшов «посвяту» туди.

Проте запальна вдача І. Костецького йшла поряд із незвичайно титанічною працьовитістю, відданістю літературі, театру, музиці, українській мові.

В. Барка порівнював Костецького із середньовічним лицарем, який служить «дамі свого серця: літературі» [11, с. 19], набагато критичніше його оцінив Ю. Шевельов: «Мистецтво було для Костецького – все, і заради мистецтва – і то такого, яким він його бачив, – можна було піти на що завгодно. Обдурити, мистецьки звалтувати – здавалося б, я не здивувався б, якби почув, що заради мистецтва Ігор когось забив. У цій одержимості була краса й пишнота цього *леопарда*, завжди пружного, завжди готового до стрибка» [12, с. 139].

Ю. Шерех-Шевельов назвав Костецького «об'явленням Божим і диявольським водночас», що мало прояв в експериментальній, стилізованій мистецькій манері та обсязі зробленого для української літератури та перекладацтва.

У 1957 р. Ігор Костецький разом із Дмитром Чижевським та Ярославом Рудницьким став ініціатором створення Українського шекспірівського товариства. Працював редактором-упорядником сюрреалістичного журналу «Хорс» (1946), редактором журналу «Україна і світ» (1951), в якому в модерних зразках українською мовою творив блискучу панораму європейської культури; був членом міжнародного Пен-клубу – міжнародної правозахисної неурядової організації, яка об'єднує професійних письменників, поетів, журналістів, які працюють у різних літературних жанрах.

«У літературі і мистецтві – а це була його релігія – він мав дуже окреслені смаки і вимоги. Із зневагою й огидою він ставився до традиційних стилів українського побутового реалізму й сентиментальної напівфольклорної лірики – того, що він називав «кохання на перелазі» – його убивче окреслення. Він хотів літературного експерименту, індивідуальних шукань. Ці засади він сповідав із несхибною ревністю, з гарячковим патосом, без жадних компромісів», – зазначав Ю. Шерех-Шевельов [4].

Висновки. Отже, українська культура мала постать європейського рівня, творчість якого, бачення розвитку і реалізації мистецтва не вкладалися в жодні окреслені мірки. Зміна імені для Костецького означала переламні моменти у світогляді, творчій біографії, долі. Він вірив, що нове ім'я є елементом еволюції, несе нову ідентичність та духовний стрижень, є рушійною силою для розкриття прихованих раніше можливостей та письменницького потенціалу. Це було своєрідне мистецьке явище. Ім'я як певний код особистості, а особливо еволюція імені митця як пошук себе є складним явищем, що потребує окремого дослідження постаті крізь призму сприйняття ним навколишнього світу та самого себе, особливо цінними є такі явища для сучасного дослідника літератури та культурного процесу загалом.

Література:

1. Барабаш Ю. ENFANT TERRIBLE, або «ІНШИЙ» посеред більшості (Ігор Костецький). На шляху до української моделі модернізму). *Слово і Час*. 2018. № 8. С. 3–18.
2. Вешеліні О. Ігор Костецький відмовився від батькового російського прізвища. *Газета по-українськи*. 2018. 11 травня.
3. Геркалюк М. «Довести українську до меж і поза межі одним зосередженим ударом»: історія недооціненого інтелектуала Ігоря Костецького. *Вежа*. 2020. 22 листопада. С. 1–10.
4. Грабовський С. Ігор Костецький. *Країна Інконіто*. 2003. 8 липня.

5. Костецький І. Начерки вступної статті до нездійсненого видання зібраних творів. *Тобі належить цілий світ. Вибрані твори* / Видання підготував Марко Роберт Стех. Київ : Критика, 2005. С. 517–519.
6. Мерзляков А. Портрет мистця змолоду. *Сучасність*. Вип. 1–4. Українське товариство закордонних студій, 2003. 140 с.
7. Миронов В.А. Имени тайная власть. Москва : ФАИР-ПРЕСС, 2006. 352 с.
8. Павличко С. Теорія літератури. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 664 с.
9. Павличко С.Д. Дискурс модернізму в українській літературі : Монографія. Київ : Либідь, 1997. 360 с.
10. Соловей О. До проблеми відчуження у новелі Ігоря Костецького «ми з Нежд». *Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки*. 2015. № 1–2. С. 268.
11. Стерх М.Р. Ігор Костецький: начерки творчого портрету. У 100-річний ювілей Ігоря Костецького (1913–1983).
12. Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади 2. В Європі. Київ : Фоліо, 2012. 316 с.
13. Шуткевич О. Костецький оголошує «мистецький безвіз». *День*. 22 листопада. 2020. С. 1–3.

Barabash S. The evolution of the name as a search for oneself: pseudonyms of Igor Kosteckı

Summary. The article examines the evolution of Igor Kosteckı's name through the prism of his own perception of himself as a person against the background of the surrounding world, compares the etymology of names and their psycho-emotional manifestation in the artist's artistic activity. Based on the memoirs of the writer himself, his brother Andriy Merzlyakov, and cultural figures, an attempt was made to perceive I. Kosteckı through the prism of changing names. The events of 1938 influenced the formation of the consciousness of the Ukrainian patriot, and 1941 witnessed the emergence of the Ukrainian writer and cultural figure of European level Igor Kostetsky.

He saw his new name as a rebirth, an identification with a new meaning and artistic manifestation in the world: "I am able to invent a name for myself, its special transcription, to

write my biography in advance and improve it in the past to my own taste. From absolute nothing arises the magnitude, the personality, outlined by a strong contour".

I. Kostetsky interprets the change of name as one of the variants of the contradiction between the existential and ontological primordials, the conflict of man with the reality of being. Overcoming this contradiction, the conflict of life lies in the essence of Sartre's understanding of existentialism as humanism, on the path of strict introspection, which helps the hero to find new values, new identity I. Kostetsky interprets this as one of the contradictions between existential and ontological reality with.

Ukrainian culture had a figure of European level, whose work, vision of development and realization of art did not fit into any of the outlined measures. For Kosteckı, the change of name meant turning points in his worldview, creative biography, and destiny. He believed that the new name was an element of evolution, carried a new identity and a spiritual core, and was a driving force for the discovery of previously hidden possibilities and literary potential. It was a kind of artistic phenomenon. The name as a certain code of personality, and especially the evolution of the artist's name as a search for oneself is a complex phenomenon that requires a separate study of the figure through the prism of perception of the world and oneself.

The article examines the evolution of Igor Kosteckı's name through the prism of his own perception of himself as a person against the background of the surrounding world, compares the etymology of names and their psycho-emotional manifestation in the artist's artistic activity. Based on the memoirs of the writer himself, his brother Andriy Merzlyakov, and cultural figures, an attempt was made to perceive I. Kosteckı through the prism of changing names. The events of 1938 influenced the formation of the consciousness of the Ukrainian patriot, and 1941 witnessed the emergence of the Ukrainian writer and cultural figure of European level Igor Kostetsky.

Key words: evolution of the name, Igor Kostetsky, etymology, transformation, art, the conflict of man and real life.